

Töredékek Ercsi múltjából

Ercsi többutcás szalagtelkes településként, egykori halmazfaluból alakult ki. A Duna jobb partján terül el a Szent László-víz torkolata közelében. A 472 hektáros központi belterülete 130 méter tengerszint feletti magasságban ópleisztocén hordalékkúpon fekszik. Területének földtani felépítése, geomorfológiai arculata igen változatos. A sokszínű tájban löszös táblák, völgyközi háta és hordalékkúpfelszínek éppúgy megtalálhatók, mint a folyóvízi eróziós magaspartok.

Átellenben a Csepel-szigettel, a Duna jobb partja helyenként csaknem, meredeken emelkedik ki a folyam árteréből a község északi határán. Az utolsó jégkorszakot megelőzően itt is voltak kéregmozgások, kiemelkedések és lesüllyedések. Ezeket később a folyóvízi eróziós és feltöltő tevékenység váltotta fel, amely után ezen a területen is jelentős löszképződés következett be. A táblás felszínen 15—20 méter vastagságban lösztakaró halmozódott fel. A löszréteg legvastagabb a községtől északra levő Kápolnai dombokon túl fekvő területeken.

Az átlagos tengerszint feletti magasság 130—150 méter.

A Duna medrének durva kavicsos hordaléka 3—15 méter mélységben települ, melyet különösen a partok felé holocén öntésanyag, iszap, kisebb területeken agyag borít. A meder a legtöbb helyen nem egyenletesen lejt, gödrök, bemélyedések gyakoriak, több helyen vízsodrások, örvények jelentenek veszélyt még az úszni tudók számára is.

A. 18. századi térképek a Duna medrét a mainál nyugatabbra jelölik. A meder a jelenkorban nyugalomban van. Magas vízálláskor a víz eléri, mossa a löszpartot. Erodáló hatása kisebb-nagyobb partomlások formájában mutatkozik meg.

A község határa változatos, sokszínű, gondosan művelt kultúrtáj, természeti szépségekben bővelkedik. Termékeny földje, halászat, folyami közlekedés szempontjából kedvező, településre igen alkalmas területe ősidők óta nagy vonzóerőt gyakorolt az emberre.

Ercsi tipikus Duna menti település. Lakosságának életkörülményei szorosan kapcsolódnak a vízhez.

Az éghajlati viszonyok is igen kedvezőek ezen a területen. A térség a Mezőföld éghajlati körzetébe esik, amelyre meleg, mérsékelt forró, azonosan száraz nyarak, a napsütéses órák magas száma, a gyakori késő tavaszi és kora őszi fagyok és a viszonylag enyhe telek a jellemzőek. Az évi középhőmérsékletek minimuma 8,7 °C, maximuma 12,5 °C körüli értékeket mutat. Az uralkodó szélirány északnyugati. A felhőzet csekély, éves átlagban 50—55%. Ennek megfelelően a borult napok száma (80—100) ugyancsak alacsony.

A csapadék mérsékelt mennyiségében (572 mm) kifejezésre jut a terület viszonylag száraz jellege. Alakulásában a ciklonok meghatározó szerepet játszanak. Míg a napsugárzás és a hőmérséklet értéke a növények szempontjából bőségesnek mondható, addig a csapadék mennyisége csak szűkösen ítéltető meg. A legtöbb csapadékos nap decemberre, legkevesebb júliusra esik.

Az ercsi kavicsteraszt a megye talajvízben leggazdagabb területe. A felszín alatt 5—10 méter mélységben levő, kitermelhető jó minőségű ivó-vízmennyisége eléri a napi 30 ezer köbmétert. A talajvíz szintje és a Duna vízállása egymással kapcsolatban áll. Alakulásában szerepet játszik az időjárás, különösen az évszakok változása is.

A Duna vízjárását és vízhozamát elsősorban a Felső-Duna Alpokban eredő jobb parti mellékfolyóinak, — főleg az Inn folyónak — a vízjárása szabályozza.

Kis víz esetén a víz csak a meder egy részét foglalja el. Az alacsony vízállás esetén akadályozza a folyami közlekedést, gázlók, kavicszátonyok keletkeznek a község északi részén.

A középvíz minden tekintetben a legkedvezőbb. A víz ekkor teljesen kitölti a folyam medrét.

Magasvíz esetén a folyam kilép medréből, jeges ár, vagy zöldár formájában. A zöldár sokkal nagyobb vízmennyiséget szállít, mint a jeges ár. Mégis kisebb veszélyt jelent, a víz gyorsan hömpölyög tova. Nem okoz különösebb gondot, ha kicsap a kisvasúti töltés vonaláig, illetve elborítja a sziget orrától a Kis-Dunáig húzódó erdős árteret.

A talajviszonyok kedvezőek. A község határához tartozó földek részben kötött, alföldies jellegű, könnyen művelhető talajok. A löszös, homokos alsó rétegeket borító humusz alkalmas arra, hogy gondos megmunkálással gazdag termést hozzon. Nehezen művelhető szikes, köves talaj a község területén nincsen.

A táj változatos, megnyerően szép. Százhalombattát elhagyva a Duna csaknem derékszögű kanyarral hömpölyög tovább a község felé. Alacsony vízálláskor egész sor zátony sárga foltja emelkedik ki a vízből, vegetáció nélkül. A meredek löszfalat vadon nőtt fák, bokrok, többnyire akácosok, vadrózsa, a kökény, sombokrok borítják. A löszpart alján patakok csörgedeznek, fűzfák zöldellnek, helyenként dúsan tenyészik a sás és a nád. A dombok fokozatosan lejtenek dél felé, a község irányába.

A talajfelszín alakulásának megfelelően zezugos kis utcák alakultak ki a község egyik legrégebben lakott — Tótlíknak nevezett — területén. Alacsony, földbesüppedt, nád- és zsúptetős házak kapaszkodnak a domboldalba, meg apróra szabdalt kertek. A község magja a dombtetőn épült ki, s terjeszkedett az Újtelep és Újsor irányába, illetve ereszkedett lejtősen a Dunára. A nagy szintkülönbségek igen sok gondot okoztak és okoznak a közművesítés területén és az úthálózat kiépítésekor. A vasútvonal a községtől viszonylag nagy távolságra épült ki. A hajóállomás megszűnt. Sajátos környezetet jelent a cukorgyár területe.

Számos nép jelent meg ezen a területen. Az 1. században az illír-kelta eraviszkuszok fejlett életviszonyokat honosítottak meg.

Ismerték a vaskohászatot, fegyvereket, szerszámokat, ékszereket készítettek, kézimalmot használtak. Korongon formálták, kézzel festették agyagedényeiket. Már pénzt is használtak, makedón és görög ezüstpénzeiken előszeretettel ábrázoltak Zeus-fejet, hátlapon lovas alakot.

A község határában, Göböljáráspuszta közelében, a Bolondvárként ismert területen őskori földvár maradványait tárták fel. Vas- és cseréptárgyak kerültek elő a földből. A sinatelepi részen bronzkori leletekre bukkantak, sírköveket, korongolt agyagedényeket ástak ki a földből. Egy, a kastély parkjában talált mérföldkövet Aquincumtól 26 római mérföld távolságra állították fel.

A község neve körül régóta folyó vita mindmáig nem dőlt el végérvényesen. Az a feltevés, hogy az kelta eredetű, nyelvészeti kutatások alapján megdőlt. Hasonló hangzású helynév első ízben 1222-ben tűnik fel Echy (kiejtve Ecsi) alakban. A magyar ér, — kis folyóvíz — főnév „cs” kicsinyítő képzős Erecs származékából keletkezett „i” képzővel. Az Erecs víznév az 1240 körüli, több helyről is adatolható. Itt a mai Rába patakot jelölhette, mely a község közepe táján folyik a Dunába.

Nem fogadható el az a feltevés, hogy az Ercsi helységnévben valamelyik „Er” kezdetű ómagyar személynév kicsinyítő becéző alakja rejlik.

Az őslakoságnál, a betelepült illíreknél, keltáknál és eraviszkuszoknál lényegesen fejlettebb kultúrát és gazdasági életet honosítottak meg ezen a tájon a rómaiak.

A Dunántúl területe i. sz. kezdete körül válik a római birodalom Pannónia Inferiorként nevezett önálló tartományává. A dunai provinciák meghódítása Octavianus-Augustus császár nevéhez fűződik. A császárság az ő uralkodása idején terjesztette ki határát a Duna vonaláig. A légiók fokozatosan vették birtokukba ezt a területet, s húzták meg a birodalom határát, a limest a Duna jobb partján.

A tartomány Aquincumtól délre eső területét egész sor katonai tábor védte a barbár népek rohamaival szemben.

Az ala 500—1000 főnyi lovas katonát, a cohors ugyanannyi gyalogost jelentett. A légiósok katonai táborokban éltek. Műveltségüket, szokásaikat, isteneik kultuszát magukkal hozták Pannóniába. Táboraik mozgalmas környezetéhez hozzátartozott bizonyos kis számú polgári lakosság (kereskedők, kézművesek, pénzváltók stb.) is.

A 9. század végén, 896 és 900 között zajlott le a magyar honfoglalás. A Csepel-szigeten megtelepült honfoglaló magyar törzsek és nemzetségek a Dunán átkelve 896 táján érték el Ercsi területét. A fejedelmi központ Fehérvár térségében volt.

Egykori feljegyzés szerint Ercsi története a Duna bal partján, a mai újfalusi félszigeten, de egykor az Ercsihez tartozó határon állt monostor történetével fűződik össze, és így az Árpádok korából való adatokat a monostor emlékei szolgáltatják. Azonban van egy adat arról is, hogy Ercsi már I. István korában létezett, mert mikor a szent király a bakonybéli apátságot 1037-ben megalapította, javadalmi között megemlíti az ercsi halászatot is, melyre kedvező terület kínálkozott akár a Dunán, akár az Ercsitől délre elterülő lapályon.

A kereszties hadjáratok idején is mozgalmas események színhelye volt ez a terület. Itt vonult keresztül délnek VII. Lajos francia király kereszties hadaival Odo de Diogilo lovag. Az 1147. esztendőben írt feljegyzéseiből rá lehet ismerni a tájra.

Tamás nádornak tulajdonítják — III. István uralkodása alatt, — hogy „a Duna bal partján, Ercsinek átellenében a révnél, hol az alapzatok ma is láthatók, egy monostort épített.”

Romjai a századfordulón még megvoltak. A későbbi folyamszabályozások következtében a víz szintje erősen megemelkedett. Ezt megelőzően a monostor romjainak kőmaradványait részben, vagy egészben kitermelték és építkezésekhez használták fel.

Hogy a 13. század elején Ercsi apátság volt, azt bizonyítja, hogy IX. Gergely pápa 1236. június 19-én a pécsváradi, tihanyi és ercsi apátokkal kimondatta az egyházi átkot azok felett, akik a János rendiek és a bizerei bencés apátság közti ellentétük során az apátot „darabokra kaszabolták, a segítségére siető szolgát agyonverték, egy szerzetes ujjait levágták és többet megsebesítettek.”

A Szent Miklósról elnevezett ercsi monostort II. András király a cisztercita rendieknek adományozta. A szerzetesek 1250 táján foglalták azt el. Rövid ideig karthauzi szerzetesek is lakták a monostort.

Az 1241-ben beözönlött tatár hordák nem kímélték a monostort sem. Azt feldúlták, az ott tartózkodó szerzeteseket leöldösték, elpusztították.

Elvonulásuk után IV. Béla király 1246-ban megerősítette az I. István által a bakonybéli apátságnak adományozott javadalmazásokat, köztük az ercsi halászat jogát is. A monostor jelentős egyházi intézmény volt, melynek IX. Bonifác pápa 1400. december 16-án búcsút engedélyezett.

Országjárása idején IV. Béla megfordult Ercsiben is. Innét keltezte azt az 1266-ban IV. Kelemen papához írt levelét, „mellyel Demeter esztergomi főesperest igazolás végett Rómába küldi, hogy a pápát engesztelje ki.”

A 14. század elején többször változott a község neve. Okleveleken 1303-ban Erchey, 1318-ban Terra abbatis de Erche, 1331-ben Erchy nevekkel találkozhatunk.

Erch néven említik a községet 1465-ben.

A kezdetben teljesen magyar lakta községben a tatárjárás után csoportosan telepedtek le római katolikus illírek, köznapi szóhasználat szerint a rácok. Gyorsan beilleszkedtek a község életébe, mivel számos vonásuk a magyar családokéhoz hasonlatos volt. A föld a kezdetleges művelés mellett is jó termést hozott, jövedelmező volt az állattartás is, meg a halászat. Az itteni lakosság jobb körülmények közt élt, mint a más helységekben lakó családok. Gabonájukat már vízimalomban őrlették.

Forgalmas átkelőhely volt Ercsi, amely oppidum rangjára emelkedve egyike lett a 170 dunántúli mezővárosnak.

A fejlődésnek azonban gátat vetett 1526-tól a török birodalom hódító politikája és hadjárata.

A központi hatalmat, az ország védelmi erejét ebben az időszakban nagymértékben gyengítette a nemesség széthúzása, pártoskodása, a hatalomért folytatott harca.

Az itt élő falusiak szemében még hatalmas erőnek tűnt az a háromezer főnyi, király vezette lovas és gyalogos sereg, valamint az őket követő

harci szekerek, melyek kavargó porban vonultak Buda felől délnek. A király útját baljós előjelek kísérték. Ercsi mezőváros felett emelkedő hegy közötti úton vezet a római út. II. Lajos lova ez úton néhány száz lépésnyire a kastélytól élettelenül összerogyott, amiből a körülállók rosszat sejtettek...

A hadak vonulását megörökítő márvány emléktábla a második világháború alatt elpusztult. Szövege a következő volt:

1526. július 23-án, hétfőn érkezett Érdről Ercsibe II.
Lajos királyunk. 3 ezer vitézéhez itt csatlakozott
Báthory András szatmári főispán. Innen küldte előre a
tolnai táborba Báthory István nádort, 27-én, pénteken
pedig az itt vezető római hadiúton indult tovább
Dunapentelére, Mohácsnak tartva. Ifjú életét Istenért,
Hazáért, a Nyugatért áldozandó. Gyászolt nyomán
szeptember 10-én, hétfőn Dunapentele felől itt vonult
át és haladt másnap Érd, majd Buda felé II.
Szulejmán török császár serege.

Állította a 400. évfordulón

a Hadimúzeum kezdeményezésére

Ercsi nagyközség közönsége.

A magyar sereg egy napot tétlen várakozással töltött el Ercsiben. Föltehetően a taktikázó főnemesek bandériumainak csatlakozását várták. Ez azonban nem történt meg. A hadak vonulása Budától Mohácsig 38 napon át tartott.

Az augusztus 29-én bekövetkezett mohácsi csatavesztés után már nem volt számottevő ellenállás a törökkel szemben. A török hadvezetés elsősorban, arra törekedett, hogy megerősítse a déli végeket. Csak három év múltán indult Buda ellen. A török katonák vonulása nemcsak szervezett formában ment végbe. Kisebb-nagyobb egységeik végigrabolták, sok helyen felégették a falvakat, nagy pusztításokat vittek véghez, rettegésben tartották a lakosságot.

Az ercsi apát 1537-ben Illés volt. Hívei szétszéledtek, az apátság teljesen elpusztult. Csak a címe maradt fenn, és azzal a továbbiakban

Amikor a törökök 1543. szeptember 4-én elfoglalták Fehérvárt, „egyes világi papok ékeskedtek”.

A megye területén 20 lakott hely volt, köztük a mindinkább elnéptelenedett Ercsi. Ezt követően a törökök berendezkedtek, szandzsákságokra osztották fel a megszállt területeket. Ercsi a Budai szandzsáksághoz tartozott, összeírták a lakosságot, és adó alá vetették.

A török hódoltság alatt a községei Erdzsin néven emlegették. Ezt a nevet Evlia Cselebi 1660-as évekből származó írása szerint onnét kapta a község, hogy a török időszámítás szerint 935-ben (1529) egy Erdzsin nevű mir-i-liva (szandzsák bej) Allah iránti tiszteletből itt épített várat.

A palánkvárhoz deszkatetős katonaház, hadiszertár, magtár és kis dzsámi tartoztak. A kezdeti időszakban az ercsi palánknak mindössze 200 katonája volt, akik őrszolgálatot láttak el. A török katonai térképeken Armancsa néven feltüntetett községet egyre kevesebben lakták. A lakosság összeírására, számbavételére azért volt szükség, mert a föld tulajdonjoga a régi mohamedán törvények szerint az uralkodót, a török kincstárt illette meg. Hivatalos összeíró biztosaik megállapították a földterület nagyságát, a népesség számát, a területen élők termelőerejét. Általában tízévenként készítették egy-egy szandzsákságról összeírást. A terményadókat 3 év termésátlagában vették nyilvántartásba. Ugyanígy történt az állatok számbavétele is.

A lakosság számának rohamos csökkenésére lehet következtetni abból, hogy míg 1562-ben az előírt adók összege 8133 akcse volt, ez a szám két évtized múltán 4500-ra csökkent. Egy akcse 2 dinárnak felelt meg, egy arany forintos 1550 táján ötven, 1580 körül hatvanhat akcsével ért fel.

A gyorsütemű elnéptelenedés okát egy török krónikás a következőkben látta. „Mivel Magyarországnak már kétízben minden részét elpusztította az iszlám hadsereg, s így a Duna folyó melléke is lakatlanul és műveletlenül maradván, élelmiszer nem volt található... ennél fogva a szultáni hadseregben nagy szükség és drágaság uralkodott.”

Az 1570—1571-es defter szerint Ercsiben 16 család élt, név szerint Gyenes Máté, Bolgár István, Hegedűs Tamás, Tóth Benedek, Tarla János, Gyenes Péter, Varga Benedek, Koros Márton, Koros László, Cselei Balázs, Balázs K., Tamás Bolgár, Vincze Benedek, Vincze Lénárd, Korda István és Bolgár Tamás. Fejenként 60 akcsét tartoztak fizetni a töröknek.

A község magyar földesura — egy 1590. december 25-én kelt oklevél szerint — Dombay Benedek volt.

Egy év múlva a Győri Káptalan Torkos Jánost, Dallos Pált és hitvesét, valamint mindkét nemű örököseiket Ercsi, Ágszentpéter, Újfalu (Szigetújfalu) felerészbeni birtokában iktatta. A káptalan ezzel a feladattal Makiwyth György kanonokot bízta meg. A töröktől tartva azonban a beiktatás Komáromban történt.

Az 1627—1628-as defter Ercsiben 2 házat tüntet fel, öt év múlva 5 házat írtak össze. A török párkányban 87 őr tartózkodott.

A 17. század első évtizedeiben jelentek meg a megye területén a Balkánról fölhúzódtól délszlávok. Több hullámban érkeztek. Elsőként a katolikus bunyevác és horvát családok települtek le Érden, Ercsiben és Besnyőn. Ekkor létesült a Rác-Szent-Péter puszta. A község Dombay Benedek földesúri birtoka volt egy harmadában, a másik két földesúr Dallos János, és Torkos Péter, 1630. június 1-én okiratban engedélyezték a rácok letelepedését. Az irat tartalma „Erczy Jobbágyainkkal való végezés” volt.

A földesúri járandóságok kiegyenlítése a magyar és rác családok számára rendkívül nagy gondot jelentett, annál is inkább, mert nemcsak a magyar földesuraknak, hanem a töröknek is kellett, hogy adózzanak.

A török katonaság száma alig változott, 90 fő körül mozgott. Nem képezett nagy erőt, hiszen műszehfizokból, ulufedzsi szuvarikból, azábokból és topcsikból (rendfenntartókból, hírvivőkből, Írnokokból, kémekből) állt.

A rácok letelepedését követően a magyarok is egyre többen tértek vissza a községbe, mely viszonylag gyorsan emelkedett ismét mezővárosi rangra.

A földesurak személyében 1650. szeptember 9-én változás következett be. Dombay Pál halála után III. Ferdinánd a földesúri birtokot hűséges szolgálataiért Szapáry Péternek adományozta.

A török hódoltság utolsó évében 45 lakott és 140 lakatlan ház volt Ercsi területén. A magyar földesúri járandóság évi 70 tallér volt. A török minden lakott ház után 1 forintot kapott. Bécs után 1686. október 1-én sikerült a Budai várat visszafoglalni, és ezzel a török másfél százados uralmának végét vetni.

Budavár visszafoglalásával a török uralom Magyarországon nem szűnt meg. Székesfehérvár 1688. május 19-én került magyar kézre. A megyebeli lakosság helyzete tovább romlott. Az átvonuló és beszállásolt császári katonaság rekvirálásaitól, zaklatásaitól a falvak lakosságának igen sokat kellett szenvednie.

A budai kamara összeíratta a tizedeket Erchs faluban.

A vértessaljai járáshoz tartozó településről Bél Mátyás azt jegyezte fel, hogy „fél mérföldnyire van Százhalom alatt. A part itt is lejtős, a folyam menti síkság azonban szélesebb, ezért a falu is kiterjedtebb. Lakói szerbek, németek, de van köztük kevés magyar és tót is. Foglalkozásuk bor- és gabonatermelés, a talaj mindkettőre kedvező. Egy sziget is tartozik hozzá, kevéssel a falu alatt.”

A 17—18. század fordulóján a császári hadak a Balkánon harcoltak a törökökkel. Az elért harci sikereik az ott élő németeket felkelésre bátorították. A hadiszerecsé azonban elpártolt a császáriaktól, seregeik kénytelenek voltak visszavonulni.

A török bosszújától tartva Csernovics Arzén ipeki pátriárka vezetésével szerb, dalmát, bosnyák, albán és görög családok menekültek észak felé. A 36 ezernyi, hazánkba érkezett bevándorló közül (mintegy 3 ezren) Szentendrén, Budán, Csepelen, Ercsiben telepedtek le.

A töröktől visszafoglalt területek birtokviszonyainak rendezése céljából I. Lipót 1690-ben bizottságok létesítését rendelte el. A kormányzat akkor adta vissza a birtokokat korábbi tulajdonosaiknak, ha császárhűségük kétségtelen volt, és ha jogukat a birtokra hiteles oklevelekkel bizonyítani tudták. A Szapáryak a követelményeknek megfeleltek, Ercsi földesúri birtokuk maradt.

A birtokviszonyok rendezésének megszervezésében és lebonyolításában a bécsi kormány meghatalmazottjának, Vánosy Lőrinc harmincadosnak nagy szerepe volt. Az

ercsi földesúr a besnyői sziget tulajdonjogát visszaszerezte. 1697-ben Fejér megye Heisler Donát özvegyét a sziget birtoklásától eltiltotta.

Nagyobb gondot okozott a megyének, hogy Ercsi rác lakói az adók fizetését 1697-ben megtagadták.

Az adók kivétele és beszedése központi kérdés volt. 1699-ben új, dikális adórendszert vezettek be, amely a birtokos nemesség kivételével minden néprétegre kiterjedően adózási kötelezettséget jelentett. Az adóalapot, a „dikát” igyekeztek a bevételek mind szélesebb körére kiterjeszteni.

Egy dikát tett ki a saját pénzen vett egy ökör, vagy ló, kölcsönpénzen vásárolt két ökör, vagy két ló. Három tehén, vagy három ló adója két dikának, két tinóé, vagy négy borjúé egy dikának felelt meg. Ugyanannyinak számított 15 juh, ugyanannyi sertés, 16 kas mész, 36 köböl búza, 40 köböl rozs, 50 köböl köles, 60 köböl zab, vagy 8 urna bor. Két alkalommal került sor általános adófelmérésre, 1696-ban megyei, 1715-ben országos összeírás formájában.

Az ercsi rácok rendkívül nehéz anyagi viszonyaik ellenére 1698-ban széles körű gyűjtést szerveztek, hogy Nagyboldogasszony tiszteletére templom emeltessen. A gyűjtést a bosnya áldozár ferencrendi barát Bulaics Márkus plébános és prokurátora Radonovics Péter kezdeményezték. Feltűnő, hogy az adakozók között az ercsi apát címét viselő Csanaky Mihály veszprémi kanonok, Szapáry Péter földesúr nevei nem szerepelnek. Elzárkózásuk feltehető oka az lehetett, hogy a gyűjtést rácok kezdeményezték. Legbőkezűbb adakozónak Kolonich Lipót bíbornok érsek bizonyult 217 forint 50 krajcáros adományával. A bácskai, budai, érdi és tököli gyűjtés 190 forintot eredményezett az ottani rácoktól.

Alig egy év alatt felépült Ercsi rác temploma. Nagyboldogasszony napján tartott ünnepi mise alkalmával a hívek oblátuma 18 forint 35 fillér volt. De adakozott többek között a dunaföldvári, az adonyi és ercsi postás is, név szerint Kelepecz Mihály, 12 forintot. Szerepel még egy gyűjtőíven Szűcs Péter „győri kálvinista úr” is 8 forinttal. Az 1699. május 26-án hitelesített számadások szerint a templomépítés céljára összesen 705 forint és 19 krajcár folyt be. A kiadások 701 forint 48 krajcárt tettek ki. Ebből a legtöbbet Miklós kőművesnek számoltak el és fizettek ki, 13 részletben összesen 322 forint 20 krajcárt.

Képek, leírások a templomról nincsenek. A számadásokból kitűnik, hogy a templom mellől, nem maradt el a szokásos pellenget (szégyenoszlop). Felállítása 1 forintba került.

Az elszámolásokat Maytin Udelrik Benedek budai városi jegyző hitelesítette a községi előljárók jelenlétében. Az okmányt aláírták: Keczanovics Balázs bíró, Chicha Miklós múlt évi bíró, Bochkay (Bocskai) György, Bulátovich (Bulath) Mihály, Radich (Radics) János, Versich (Versics) János, Kokich (Kokics) János, Chekmarovich (Csizmarik) Vitus, Gollich (Gólics) István, Elchich (Elcsics) Ábrahám esküdtek és Radonovics Péter templomgondnok.

Összeírások a századfordulón több alkalommal is történtek. A cél a szántóföldek, jobbágyságok, és portáik számának megállapítása volt. A lakosokat név szerint írták össze. Feljegyezték, a faluban hány mérő szántóföld van. Ez volt a viszonyítási alap. Kaszálókról, erdőkről csak azt tüntették fel, hogy vannak-e a határban, elegendőek-e, vagy sem a lakosságnak.

Szokásos területmérték szerint összeírták, hány kapás szőlő tartozik a határhoz. Általában 4 egész teljes jobbágy tett ki egy portát. Egy egészteljes jobbágyot 120 mérős földdel vettek számításba.

Kolozsváry Mihály szolgabíró járásához tartozó Ercsiben 61 jobbágyot írtak össze, továbbá 877 mérős szántóföldet és 125 kapás szőlőt. A császári postamester 57 mérős szántóját külön jegyezték fel. Az 1700-as összeírás szerint Ercsiben csak rácok éltek. A faluban 5 egész-, 20 fél-, 54 negyedteljes jobbágy lakott és 11 zsellér. Ezenkívül 7 egész pusztatelek is volt. A robot, teljes jobbágyoknál évi 52, zselléreknél 9 nap. Telekcensus 3, a kilenced értéke 120 forint. A malom censusa 4 forint 50 dénár, a kocsmáltatás és mézarszék bevétele 85 forint 50 dénár volt. A birkalegelőről feljegyezték, hogy 1200 állatra alkalmas. Szerepelt a felsorolásban még 7 „Virtl” (vierteil, negyed?) szőlő is.

A falu becsértéke 9896 forint volt. Ez azt jelentette, hogy az itteni lakosság az átlagosnál lényegesen jobb gazdasági körülmények között élt.

A budai kamarai adminisztráció 1703. július 29-én parancsot adott az érdi, ercsi, adonyi és pentelei bírónak és esküdteknek. Vagyronvesztés terhe mellett rendelte el, hogy a rebellesek miatt a dunai átkelőhelyeket tartsák szemmel. Kompon, csónakokon

csak általuk jól ismert személyeket vihetnek át a túlsó partra. Kompokat, hajókat, csónakokat állandóan a folyam jobb partján kötelesek tartani, a gyanús személyeket el kell fogni, és biztos őrizet mellett Budára felszállítani.

Szeptember 17-én Schweidler Jakab Antal budai főhadbiztos a rác falvaktól fegyveresek kiállítását követelté a felkelők ellen. Ercsinek 10 lovast és 5 gyalogost kellett volna kiállítani. A rácok azonban vonakodtak és nem tettek eleget a felhívásnak.

A főhadbiztos a többi rác községekben is tapasztalt ellenállás miatt toborzást rendelt el. Önkényes intézkedése általános tiltakozást váltott ki. A községek bírái 1703. szeptember 23-án közös panaszt nyújtottak be a megyéhez.

Ez azonban nem járt sikerrel. A rác községeket kivonták a megye joghatósága alól.

A következő évben már sokan a labancok oldalára álltak, rác miliciákat szerveztek.

A Rákóczi-felkelés harci eseményei Ercsit elkerülték. Hadtáp-terület volt a község. A dunai malmok jelentős mértékben hozzájárultak a kuruc csapatok ellátásához.

A felkelés leverése után Ercsit kötelezték kvártélyház létesítésére és fenntartására. Ebben hol a katonai parancsnok lakott, hol átvonuló katonákat szállásoltak el. Ellátásukról a lakosságnak kellett gondoskodnia. A gazdasági helyzet gyors romlása az adózás területén volt különösen érzékelhető. A dikák száma 1703—1704-ben 363 volt. Ez a szám 1710—1711-ben 165-re, 1713—1714-re 124 dikára csökkent. Az 1710-es adóösszeírás szerint Ercsiben a hospesek, özvegyek, zsellérek száma 50 volt. Összeírtak 60 ökröt, 48 tehenek, 61 lovat, 2 növendékmarhát, 403 juhot és kecskét, 21 egy éven aluli süldőt és 7 kas méhet. Mindezekon kívül számba vettek még 60 urna bort és 278 pozsonyi mérő vetést is.

Megyei összeírás során 1715-ben a portákat vették számba. A lajstromokon 634 jobbágy, 895 házas- és 222 hazátlan zsellér szerepel. Az egy jobbágyra számított jövedelem 383 forint 11 krajcárral, az egy jobbágyra eső költség 92 forintnyi összeggel szerepel a nyilvántartásban. A jobbágygazdaság mértékét nem annyira az emberi munka, mint az igaerő határozta meg. A földterület nem minősült döntő tényezőnek. Föld volt bőven. A jobbágy akkora területet művelhetett meg, amennyire csak erejéből futotta.

1720-ban újabb összeírást végeztek a faluban, amelyet Ányos György, Fejér-, Darvas Mihály és Losonczy Gyürki István Nógrád megyei küldöttek bonyolítottak le.

Az alig néhány kivétellel rác neveket tartalmazó összeírás szerint 133 egésztelkes jobbágy és 31 féltelkes zsellér élt Ercsiben, melynek határában 852 mérő szántó és 71 kapás szőlő volt. Rétet máshonnét béreltek, „legelő elegendő volt”. A szőlőhegyen egy fossurán 2 urna bor termett, ami „igen rossz minőségű, volt és nem állt el egy évig.”

Az első uradalmi összeírás 1733 augusztusában készült a Szapáry-féle javak számbavételekor. Szerepel abban

- az urasági épület. A két szoba, konyha, kamra, pincés házban a tisztartó lakik. Istálló és szín is tartozik hozzá.
- az ercsi jobbágyok esztendőnként összesen száz forintot fizetnek,
- a Rác Szent Péter és Bessnye pusztákat a Szűcs család árendálja (bérli),
- a serfőző ház árendája 20, rác kereskedőé 5 forint,
- báránydézsmá 43 és fél forint,
- kilenced búzából 152, árpából 72, zabból 62 kereszt,
- előző évi dézsmabor bevétele 124 és egynegyed forint,
- ez idei széna 52 baglya,
- allodiális állattállomány: 158 öreg tehén, 18 harmadfű üsző, 39 tavalyi üsző, 45 idei üszőborjú, 26 öreg tinó, 22 negyedfű tinó, 28 harmadfű tinó, 39 tavalyi tinó, 31 idei ökörborjú, 2 öregbika, 2 negyedfő bika, 1 harmadfű bival idei bika és tavalyi bika, 27 ló

Ercsi lakossága két-három családtól eltekintve katolikus illírekből állt. A körükben oly mély és intenzív Mária-kultusz gyökerei a középkorba nyúlnak vissza. Ez a vallási buzgóság az egyházi szervek részéről azzal a törekvéssel járt együtt, hogy a falu mint búcsújáróhely is minél szélesebb körben ismert legyen. Ez hamarosan be is következett az 1720-as évektől rendszeresen augusztus 15-én tartott Nagyboldogasszony napi búcsúk révén.

Ercsény parochiáról az 1748-as canonica visitatioban az szerepel, templomát a nép építette a Szeplőtelen fogantatású Szűz Mária tiszteletére. Szentélye nincs, a kórus fából épült, két oszlopon orgonával, oltárképe az assumptiot ábrázolja. A templom tornya fából készült. A budai ferencesek adminisztrálják a templomot.

A házzal bíró katolikus családok száma 193 volt, a gyónóképeseké 609. A jegyzőkönyvben 193 nem gyónóképest és 53 gyermeket tüntettek fel.

A canonica visitatioban szerepel első ízben a falusi iskola.

Az oskolamester tanító természetbeni járandóságként kapott 20 font sót, 100 font húst, 5 font gyertyát. Jövedelmét az összeírok alacsonynak ítélték meg.

Az iskolai oktatás többnyire csak a téli időszakra korlátozódott. A gyermekeket már egészen kiskorukban tavasztól őszig munkára fogták, ház körül, az állatok mellett, vagy a határban.

A jobbágyi szolgáltatások megyei előírása 1726-ból maradt ránk. Ercsi akkor a „bitskei” járáshoz tartozott.

Ekkorra már megszűnt a korábbi tömeges jobbágyvándorlás, állandósult a lakosság.

A jobbágyokat állataik számának függvényében minősítették egész-, fél-, vagy negyedtelkes jobbágyokká. Négy, hat ökör, hozzájuk még egykét ló egésztelkessé minősíthetett valakit. Két ökör féltelkes jobbágyá. A negyedtelkeseknek többnyire csak 2—3 tehene, egy-két lova volt.

A zsellérek háztulajdonuktól függően sorolták a házas, vagy hazátlan zsellérek kategóriájába. Az egésztelkes gazda évente árendaként 4 forintot volt köteles a földesúrnak fizetni. Ezen kívül minden terményből kilencedet kellett adni és évente 52 nap robotot teljesíteni. A házas zsellérek 18, a hazátlanok 12 nap robotot voltak kötelesek dolgozni évente a földesúrnak. Mindezekén felül a földesúrnak járt még házanként 1 tyúk, 1 kappan, 10 tojás és 1 itce vaj.

A robot mértéke a kétkezi munka volt. Az igás robot 2 gyalog munkanapnak felelt meg. Igaerő fuvarban 2, szántáskor 4 ökör volt. Ez utóbbi esetében két személyt kellett kiállítani azzal, hogy ostorosnak gyermeket is állíthattak munkába. A robotot napkeltétől napnyugtáig kellett ledolgozni, vagy azt két gyalogmunkással megváltani.

Az említett dézsma, robot, az adó és a katonasággal kapcsolatos terhek miatt a lakosság rendkívül nehéz helyzetbe került a 18. század közepén. Tűzvész, jeges árvíz, marhavész is sújtotta a falut. A nagy nyomor miatt sokan fordultak a megyéhez segítségért, adómentességért, „egszersmind utolsó romlásukat megjelenteni.” Kilátásba helyezték, ha nem könyörülnek rajtuk „bizony kentelének leszünk mink is az helységet pusztában hadni és a többiek után menni.”

A kézművesipar a céhrendszer keretei között csak lassú ütemben fejlődött. A legkorábbi — 1738-as — jegyzőkönyvben 1 mészáros, 1 szabó és kereskedő, valamint 1 kovács szerepel, neveik feltüntetése nélkül. Négy év múlva tízre emelkedett az iparosok száma, amikor is 3 takácsot, 2 vargát, 1 timárt, 1 kovácsot, 1 molnárt és 2 kereskedőt írtak össze.

Nagy esemény volt Ercsiben 1762. május 7-e, amikor engedélyt kapott Ercsiben új paróchia létesítésére. Egyidejűleg felhatalmazást nyert Karászi József adonyi plébános, kerületi esperes a templom alapkövének megáldására és elhelyezésére.

A község kiemelkedő pontján álló templomának építését Szapáry Péter főgenerális 1767-ben kezdte meg „a nép tiszta áhítatából fakadó öröme” a Boldogasszony tiszteletére/.

A kegyúr a templom építésének idején Itáliában, Milánóban tartózkodott, a terveket, iratokat, elszámolásokat oda kérette. A templom tervezőjéről, a munkálatokat irányító építőmesterekről adatok nem maradtak fenn. A templom gazdag díszítése, szobrok és festmények itáliai művészek közreműködésére utalnak. Tény, hogy a másfél évtizeden át tartó építkezésen igen sokan dolgoztak ercsi jobbágyok, zsellérek, mesteremberek is.

A toronyra 1780-ban került fel a barokk toronysisak, a főkapu fölé a Szapáry család címere. Hat mellékoltárt emeltek, díszesen faragott szószéket állítottak, a megépült kóruson impozáns orgonát létesítettek. Helyükre kerültek a faragott keményfa padok, beépítették az ólombetétes, művészi kivitelű színes üvegablakokat. A templom tetejét szürke palalemezekkel fedték.

A templomot 1781. június 29-én Sellyei Nagy Ignác, székesfehérvári megyéspüspök szentelte fel.

Az új templomon kívül gyakran felkeresték a hívek azt a kis kápolnát is, amelyet Szapáry Péter állíttatott Szűz Mária tiszteletére. Igénytelen kis építmény volt a községtől északra, túl a Tótlikon, a Dunára meredeken leszakadó bokros, akácok területén. A kegyhely vonzereje egy csodálatos történettel felruházott, egyébként különösebb művészi értékkel nem bíró festmény volt. A hagyomány szerint a képet Mészáros Lukács, 32 éves jobbágy vette fogadalomból, négy dénáért, 1756 táján. A nehezen megközelíthető kápolnából a szentkép a nagy templomba került át. Aranyozott keretbe téve az egyik mellékoltáron helyezték el.

Az ercsi búcsú mindig nagy esemény volt. Ebben nagy szerepük volt a szerzetes papokat 1762. április 17-től felváltó világi papoknak, akik nemcsak fenntartani, de fokozni igyekeztek a Mária-kultuszt a hívek körében.

A 19. század elején a processiót püspöki engedélyhez kötötték. Voltak, akik Székesfehérvárról akartak Ercsibe zarándokolni. Az ottani hívek a búcsújárás engedélyezését 1834. április 24-én Horváth István megyéspüspöktől kérték. A teljesítésétől a püspök elzárkózott.

Az ercsi uradalom gazdálkodására vonatkozólag az 1820-as évektől maradtak fenn iratok. Az akkor mezőváros Ercsi határához 22 909 kat. hold tartozott, melynek mintegy 90%-a 100 holdnál nagyobb birtokot képezett.

Az 1828. évi nemesi összeírásban Szapáry Vince, Rédly József táblabíró és Bulovszky István neve szerepel. Országgyűlési követválasztás alkalmával 1339-ben ismét összeírták a választásra jogosult nemeseket, név szerint gróf Szapáry Vincét, azzal a megjegyzéssel, hogy Grácban él, Eötvös Ignácot, továbbá két fiát, Józsefet és Dénest, Rédly József táblabírót, Bulovszky István, Angyal Antal uradalmi kasznárokat és Radnits Imre plébánost.

Ebben az időszakban Ercsiben az összes adózók száma 281 volt, közülük házas jobbágy 257, hazátlan 24. Az összes jobbágytelek 877 holdat tett ki, egy jobbágytelek átlagos nagysága 8 hold volt. A házas zsellérek közül 186-nak volt kisebb-nagyobb szőlője. Jelentős számban éltek még a községben föld nélküli zsellérek is, akik robotban kaszáltak, arató-cséplő munkát végeztek, s mindezek mellett kénytelenek voltak a tétényi és budai szőlőkbe is eljárni napszámba.

Ercsi a kor színvonalán álló iparral is rendelkezett.

A céhekbe tömörült mesterek száma meghaladta az ötvenet. Ugyanakkor 2 kereskedő élt a faluban. A szatócsboltok forgalma többnyire só, cukor, fűszerfélék, lábbeli, ruhanemű, gyertya, petróleum, gyufa, kocsikenőcs eladásából származott, sok esetben hitelre. 1830-ban a lakosság száma meghaladta a négyezret.

A község Dunától nem messze eső területén épült a grófi kastély az 1830-as években, fényűző pompával. Környezetében irodaépületet, magtárat, lakóépületeket, lóistállót létesítettek és a grófi család részére angolparkot alakítottak ki.

Más településekhez hasonlóan Ercsiben is igen kedvezőtlen volt az iskoláskorú és iskolába járó gyermekek aránya.

Az iskolakötelesek nem egészen 20%-a látogatta csak rendszeresen az iskolát. Távolról sem érvényesült a Ratio Educationisnak az az alapvető igénye, mely szerint „kívánatos volna ugyan, hogy a falusi fiatalság nyári és téli időben egyaránt mindaddig köteleztessék az oktatásban való részvételre, míg a mezei munkák végzésére alkalmas kort el nem érte. Ezt azonban csak nagyon kevesektől lehet elvárni. A legtöbb szülő ugyanis gyermekeit, alighogy ötödik, vagy hatodik életévüket átlépték, földművelésre, házi munkára, vagy más foglalkozásokra fogja. Általános vélemény volt, hogy a pusztákon „minden gyermek tanulatlan női fel.” „A közbirtokos urak gyermekei nyáron által is fel szoktak járni az iskolába, de a zsellérek és adófizetők gyermekei közül csak ritkát lehet rávenni, mind libapásztorok, vagy lovakat őriznek.”

Szapáry Vincze gróf halálával kihalt az Ercsi birtokló Szapáry fiág. A község földesura Lilién József báró, osztrák lovaskapitányból lett tábornok gróf Szapáry Juliannát vette feleségül, akinek hozományaként jutott az Ercsi Uradalom birtokába. Az új földesúr értett a gazdálkodáshoz. Minden téren arra törekedett, hogy csak azt termeljen, amit érdemes, olyan minőségben és mennyiségben, amelyet, illetve amennyit könnyűszerrel és jó áron lehet értékesíteni. Az állandó cselédségen kívül bérmunkásokat is foglalkoztatott. Az uradalmat 7 gazdasági egységre osztotta. Nagyobb táblákon elsőként termesztett burgonyát, napraforgót és dohányt. A napraforgóból olajat sajtoltak. Pálinkát, likőrféléket, sört is állítottak elő a gazdaságban.

A növénytermesztés mellett nagy gondot fordítottak az állattenyésztésre is. Új takarmányként nagy területeket foglaltak el a lucerna-, lóhere-, baltacím- és repcetáblák. Lilién báró jól mérte fel a piaci igényeket. Liszté őrölve magasabb áron

értékesítette a gabonát a pest-budai piacon. Bécsben szeszt, rumot, kölnvizet, Londonban gyapjút, Prágában festőbuzért árusítva kiterjedt nemzetközi kereskedelmet bonyolított le az ercsi uradalom. A birtok ura baráti körben büszkén hangoztatta, „azt sem tudja, mennyi pénze van.”

Igyekezett a munkaerőt helyhez kötni. Ezért a község belterületén, a Savanyúgyöpön cselédházakat, magtárt, istállókat, pajtákat építtetett. Kialakultak az uradalmi szervezet keretei, a Belmajor, a puszták, majorok, cselédházak.

A gazdasági szervezet irányítója a kasznár volt, aki egyaránt ügyelt a belső és külső gazdaságra. Szinte korlátlan hatalommal rendelkezett. Még a közéletbe is beleszólt. Ő irányította a községi bírót és a hajdúkat. Ő igazította el a csőszöket, számadókat, az uradalmi jágért (vadászt), az erdészt és az öregbérest is. Rendelkezéseit a munka végeztével, napnyugta után tartott eligazításon adta ki, szigorú parancsként. Utasításait dispositionális könyvben tartotta nyilván, hogy azok teljesítését számon tudja kérni. A munka „napfelkeltétől setét estvéig” tartott. A cselédek, béresek hajszolásában nagy szerep jutott az ispánnak, aki a kasznár helyettese volt.

A dúsgazdag földesúr Anna nevű leányát Eötvös Ignác báró vette feleségül. Főispán, alkancellár, 1836 és 1841 között főtárnokmester volt.

Az Eötvös család a magyar középnemesség egyik rétegének jellegzetes képviselője volt. Mint ilyet Mária Terézia emelte bárói rangra, s ezáltal a kialakuló katonai-hivatalnoki arisztokrácia sorába. A Bereg megyéből származó család mindvégig megtartotta a vásárosnaményi előnevet. Az Eötvös név a család hajdani aranyműves foglalkozására utal, mellyel az ősök már a 15. században felhagytak.

Budán, 1813. szeptember 3-án, a jelenlegi Úri utca 18. számú házban született Eötvös József, a reformkor haladó politikai mozgalmainak egyik szellemi vezetője, a magyar realista regény megteremtője, a hazai közművelődésügy legnagyobb 19. századi alakja.

Ifjúkora legszebb éveit Ercsiben töltötte. Német szó járta a családban. A fiatal báró még 12 éves korában is csak hibásan beszélt magyarul. A család igyekezett a nyugaton kirobbant, erősödő és gyorsan terjedő forradalmi eszmék és mozgalmak elől az ifjú Eötvöst elzárni. Ezért fogadták mellé nevelőnek 1825-ben Pruzsinszky Józsefet, aki a Martinovics-féle összeesküvésben való részvétele miatt rá kiszabott büntetését

a brünni hírhedt Spielberg börtönben töltötte le. A börtön azonban nem törte meg. Mint nevelő megismertette tanítványával a kor haladó eszméit, Voltaire és Rousseau szellemében igyekezett tanítványában felkelteni a nemzeti érzést. Tőle sajátította el a magyar beszédet is. Tizenhárom éves korában iratkozott be a pesti Egyetemre. Bölcsész és jogi tanulmányait befejezve 18 évesen Fejér megyében tiszteletbeli aljegyzővé nevezték ki.

Az 1831. július 8-i közgyűlési jegyzőkönyvben ezt az eseményt így örökítették meg: „Ismét Fő Ispány Úr ő Exceleenciája f. é. Július 5-ről költt Levelére hírül adja, hogy Bárá Eötvös Ignác Al Cancellárius Úr fiát, ezen megyébe Tiszteletbeli Al Jegyzőnek kinevezni méltóztatott. Az Összvegyűlt Karok és Rendek ezen kinevezését Bárá Eötvös József Urnak közörmel fogadván, ez itt feljegyeztetik”.

Baráti köréhez tartozó haladószellemű ifjak, Csengery Antal, Pulszky Ferenc, Trefort Ágoston és mások többször megfordultak Ercsiben. 1829-ben Anacharsis néven írói kört alkottak. Tervezett évkönyvük kiadását a cenzúra nem engedélyezte.

A kastély szomszédságában volt a postahivatal. Rédliné Rudics Antónia postamesternő feltűnően szép lányához Bettyhez erősen vonzódott az ifjú Eötvös. Kapcsolatukat azonban a nemesi család nem nézte jó szemmel, ezért is küldték nyugat-európai utazásra, Svájcba, Angliába, Franciaországba és Itáliába.

Az 1831-ben bekövetkezett kolerajárvány nem kerülte el Ercsit sem. Áldozatait főleg a nehéz sorsú falusi lakosság köréből szedte.

A kolerajárványt követő években tűz, jégverés, árvíz és aszály sújtotta a községet. A családi birtok is gyorsan adósodott el, és esett szét apja kezén.

A gondok, jogfosztottság és a nép sorsáért érzett felelősség inspirálta két főművének, A falu jegyzőjének és a Magyarország 1514-ben című regényeinek megírására. A Grandé Charteus-i karthausi kolostorban tett látogatásának élményei szövik át A karthausi című regényét. Csaknem teljes egészében az ercsi kúriában írta.

A nagybirtok nyomasztó légkörét árasztó ercsi kastélytól 1841-ben vett búcsút. A budai Kancellária szolgálatába lépett. A következő év szeptember 13-án feleségül vette Rosty Albert Békés megyei alispán fiatalabbik lányát, Ágnest. A fiatal pár megfordult Ercsiben is. A birtokot akkor már Eötvös fivére, Dénes vezette.

Egyre nyomasztóbb pénzügyi nehézségek közepette Eötvös Dénes arra kényszerült, hogy az erősen betáblázott Ercsi Uradalomtól megváljon, és azt báró Sina György bankárnak eladja.

Sina báró gazdag görög kereskedő családból származott. A család 760 ezer holdas vagyonát a kereskedésen kívül pénz- és hitelügyletekkel, továbbá, telekspekulációkkal szerezte. A család közismert gazdagságára jellemző, hogy Széchenyi István a Lánchíd építésével kapcsolatban foglalkozott azzal, hogy „puhatolózni kell Sina bankárnál, milyen feltételek mellett vállalná a hídtársaság pénzügyi fedezését.”

A Sina család mindig elsők között szerepelt a megye virilistáinak sorában. Nevét egy, a községtől délre eső település és gazdasági központ, Sinatelep máig is őrzi.

Eötvös József tagja volt az 1848-as forradalom vívmányaként április 7-én megalakult első független felelős magyar minisztériumnak. A kiegyezés után Deák Ferenchez csatlakozott. Ismét vallás- és közoktatásügyi miniszter lett. Megalkotta az általános és kötelező népoktatásról szóló törvényt. 1866-tól haláláig a Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt. Gyenge fizikumát erősen igénybe vették a kor viharzó eseményei éppúgy, mint a fáradságot nem ismerő munka. Egészségi állapota 1870-től rohamosan romlott. Budán halt meg 1871. február 2-án. Gyászjelentésén csak neve szerepel, címek és rendjelek felsorolása nélkül. Holttestét Ercsibe szállították. Úgy, ahogy rendelkezett, „erőtéljes, szabadszellemű pap”, Radnits Imre mondott imát temetésén. A község plébánosa volt 1834— 1867 között. Gyermekkorától ismerte, szerette az elhunyt államférfiút, akit a családi sírboltba csak fia, Eötvös Loránd kísért el.

A kripta mellett obeliszket emeltek. Tervét Ybl Miklós készítette. A Duna fölé magasló oszlopon a Szász Gyula formázta portré és Eötvös József Végrendelet című versének néhány sora örökíti meg a nagy gondolkodó, író és haladó szellemű politikus emlékét.

A Duna szabályozása nagy munkát és kereseti lehetőséget jelentett 1835-től 1837-ig. Ekkor terelték a folyót jelenlegi partjai közé.

Az ercsi jobbágyság 1841. április 14-én beadvánnyal fordultak a megyéhez amiatt, hogy a földesúr az úgynevezett Kovács szigeten a kaszáló felét elvette. Kifogásolták, hogy Krisan Dolinán — a százhalombattai határban — a rétet már harmadik esztendeje magának foglalta le az uraság azzal, hogy oda téglavetőt épített. Ennek következtében

az ercsieknek oly kevés a kaszálójuk, hogy a katonaságnak járó porciószénát úgy kénytelenek megvásárolni. Felpanaszolták az urbárium be nem tartását is, különösen az azzal ellentétes robotköveteléseket. Nincs nyoma annak, hogy a beadványt a megyei közgyűlés tárgyalta volna.

1844. november 9-én összefoglalták a birtokadatokat és a jobbágyterheket. Az úrbéri tabella Ercsiben 179 jobbágyra és 294 házas zsellérré vonatkozott. A jobbágybirtok 109 $\frac{5}{8}$ sessionyi területéből 180 hold és 424 öl volt a belsőség, 2702 hold a szántó és 993 $\frac{4}{8}$ embervágó (kaszás) a rét. A jobbágyok 877 hold úrbéri legelőt, a zsellérek 294 hold legelőt kaptak. A jobbágybirtokok alig haladták meg a község területének egytized részét.

Az úrbéri tabella a jobbágyoknak 5700 nap marhás-, vagy helyette 11 401 gyalog robotot, hosszúfuvar helyett 219 $\frac{1}{4}$ marhás-, vagy helyette 438 $\frac{1}{2}$ nap gyalog robotot kellett teljesíteni és 179 forint censust fizetni. A 294 házas zsellér köteles volt 5292 napi gyalog robotot teljesíteni, ezen kívül évi 294 forint censust fizetni a földesúrnak.

Az 1846—47-es katonai összeírás szerint Ercsiben a jobbágyok száma 153-ra, a zselléreké 194-re csökkent.

Emelkedett viszont a kézműveseké. Hatvanhét iparos között tíz új molnár szerepel. A lakatosok, kovácsok, bognárok önálló, a vízi molnárok és pékek az érdiekkel közös céhet alakítottak.

A két évtizeddel korábbi összeírás óta 60 ház épült a faluban. Az 1846—1847-es összeírásban 450 ház szerepel.

A jobbágyterhek, dézsma és robot miatt elszegényedett, nehéz körülmények között élő lakosság nem volt képes adófizetési kötelezettségének eleget tenni. Különösen nagy gondot okozott az állatállomány nagymérvű csökkenése és az évről évre romló terméseredmények. Az adótartozás nőttön-nőtt, olyannyira, hogy az ercsiek nagymérvű elszegényedése a megyei közgyűlést ismételten foglalkoztatta.

Ezernyolcszáznegyvennyolcat írtak, amikor a vármegye nemesi közgyűlése bizottságot küldött ki Ercsibe a „fizetési lehetetlenség” kivizsgálására. Ez különösen az $\frac{1}{8}$ telkes jobbágyok körében állt fenn, akik igaerő hiányában nem tudták földjeiket megművelni. Az elégedetlenség antifeudális megmozdulásokhoz vezetett a megye

több községében. Minthogy a gazdag paraszti rétegekből került ki az előljáróság, a szegényparasztok követelték a hatalmukkal visszaélő előljárók elmozdítását.

A szabadságharc időszaka alatt Ercsiben említésre méltó harci cselekmények nem történtek, csupán átvonulások, beszállások. Az 1848. május 1-én kelt jegyzőkönyv szerint a falu bírása és jegyzője tagja lett a Fejér megyei Bizottmánynak.

Június 24-én az 1. honvéd zászlóaljhoz tartozó 980 huszár elhelyezéséről „Ercsény” községnek kellett gondoskodnia. A község neve a hadműveleti iratokon Ercsivel váltakozva fordul elő.

Báró Sina Györgytől 1848. júliusában a megyei közgyűlés 30 ezer ezüst forintot szándékozott felvenni. Erre azonban nem került sor, a báró ugyanis a kölcsönt „csak derültebb időkre” helyezte kilátásba.

Szeptember utolsó napjaiban Görgey Artúr Ercsiben tartózkodott. Itt értesült arról, hogy Roth tábornok tartalék hadteste Fehérvár irányába előnyomulva Ozora felé tart. Perczel Mór és Görgey tábornokok már a hónap elején számoltak Jellasics horvát bán támadásával.

1848 októberétől több katonai egységet szállásoltak el Ercsiben, többek között a Hunyadi tüzérek, Kiskun nemzetőrök és a Miklós huszárok kisebb alakulatait. Mozgalmassá vált az élet. Október 3-án ismét Ercsiben volt Görgey tábornok és haditanácsot tartott Perczel Mórral a további hadmozdulatok megbeszélése céljából.

A község rác lakossága nem tanúsított ellenséges magatartást a honvédekkel szemben. Közösén viselték a magyarokkal az elszállással járó gondokat. A beszállásolt katonáknak 16 492 porció kenyeret, 176 mérő zabot, és 110 porció szénát kellett kiszolgáltatni. A harcokban elpusztult lovakat az uradalmi ménesből pótolták.

1849. május 2-án volt nagyobb csapatmozgás Ercsi területén, amikor a Ráckeven állomásozó tábor 8000 katonája hajóhídon kelt át a Dunán.

Volt időszak, amikor a sebesülésükből felépült honvédeket Ercsiben kellett gyülekeztetni.

A Megyei Bizottmányba 1849. május 16-án 6 ercsi lakost választottak be: Radnits Imre esperest, Krieger Pált, Szili Miklóst, Cziegler Adolfot, a község bíráját és a jegyzőt.

A szabadságharc leverését követően a Habsburg-elnyomás fokozódott. A nagybirtok még szorosabb gyűrűbe fogta a község határát, nem adott teret a kisparaszti gazdaságok számára. Ennek ellenére a mezőgazdaság mindkét ágazatában fokozatos élénkülés volt tapasztalható. Vetésforgó alkalmazásával együtt járt a hozamok emelkedése.

Feudális körülmények között lassú ütemben bár, de kezdtek kibontakozni a kapitalizmusra jellemző gazdasági viszonyok.

A népesség száma 1830-hoz képest (4224-ről) 1850-ig (3010-re) csökkent. Ez viszont azzal járt, hogy a lakáskörülmények nagy mértékben javultak. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a lakóházak száma 390-ről 485-re emelkedett.

A nemzetiségi megoszlás a következők szerint alakult: a 2412 magyar mellett 355 sokác, 163 német, 14 szlovák és 40 zsidó élt a községben. A vándorló életmódot elhagyva 26 cigány is megtelepedett a falu határában.

Fényes Elek Magyarország geográfiai szótára című, Pesten, 1851-ben megjelent kiadványában Ercsiről a következőket olvashatjuk:

„Ercsi vagy Ercsény, vegyes horvát—magyar—tót mezőváros Fejér vármegyében, a Duna mellett, a buda-eszéki országúton, saját postahivatallal és váltással Tétény és Adony közt. Lakja 3120 lakos, akik többnyire r. katolikusok, paróchiával, templommal, vendégfogadóval, sok Dunamalommal. Határa tágas és termékeny; bort is sokat termeszt. Bírja b. Sina.”

A szabadságharcot követő összeírásokból a jobbágyfelszabadítás ténye kifejezésre jut abban, hogy már adatok szerepelnek a volt jobbágyokra vonatkozólag is.

Szántóföldjeik 2702 hold 300 ölnek, rétjeik embervágóban 993, 4/8-nyi területnek feleltek meg. Külön tartottak 4 holdat, mint a „falu kovátsa legelőjét”.

1856-ban a község lakossága 4970 volt, de ebben már benne szerepelt a pusztákon élő lakosság is. A község belterületén akkor 3074 személyt vettek nyilvántartásba.

A külterületi lakott helyek közül legtöbben Felső- és Alsóbesnyőn éltek, szám szerint 830-an. Göböljáráspusztán 436, Agg. Sz. Péterén 345, Rác Sz. Péterén 207, Kis Besnyepusztán 46, Malomtán 17, Krisan Dolenán 15 személyt írtak össze.

A Magyarország helynévtára Pesten 1863-ban kiadott kötetében a Fehér megye bicskei járásban szereplő Ercsi mezőváros már 5687 lakost számlál. „Divatozó nyelvek” a mezővárosban magyar, szerb és német. További adatok „Hadfogó kerület Székesfehérvár, adóhivatal Martonvásár, utolsó posta Ercsi. A lakosság számának megfelelően emelkedett a Megyei Bizottmányban az ercsi tagok száma. Tízen voltak: báró Sina Simon, Rodenich Péter, r. kat. lelkész, Hetey János jegyző, Margó Mihály, Csaja Gábor, Haas Alajos, Krieger Pál, Csorba Viktor, Procopius Pál, Lipovniczky Gábor.”

Az 1860-as évek gazdasági fellendülését nehéz időszak, természeti csapások egész sora aszály, szárazság, jégverés követte. Nagy károkat okozott a határban a fagy, a szarvasmarhákat marhavész tizedelte. Ismét pusztító járványok léptek fel, különösen a kolera, amely elsősorban a szegényebb néprétegekből szedte áldozatait. Ugyanakkor növekedtek az adóterhek és a legkülönbélebb címeket kivetett adókat könyörtelenül behajtották.

A vezető politikusokat a népnymor kevésbé foglalkoztatta. A kiegyezés előkészítésén munkálkodtak, köztük Eötvös is.

Eötvös József nem táplált hamis illúziókat az 1867-es Kiegyezéssel kapcsolatban. Úgy vélekedett: „Miután 1848-ban és 49-ben köztünk, s Ausztria között véres harcz folyt, melyben legyőztünk, de melyet békekötés nem követett, az ország állapot ja ugyanaz, mely a Rákóczi-háborúk után a szatmári békekötés előtt volt...”

Az agrár jellegű mezőváros életében az iparos réteg jelentősége nagymértékben emelkedett a céhek létrejöttével.

A céhen belül a vízimolnárok voltak túlsúlyban. Céhkönyvük 49 cikkelyt tartalmaz, amelyekből a korabeli állapotokra, a céh életére, a mesterek, legények és inasok helyzetére következtetni lehet.

Már az 1580-as török adóösszeírásban a defterben 10 malom szerepel.

A malmok a 19. század második felében a kápolna fölötti Bagó révtől lefelé körülbelül 3 km-es folyamszakaszon sorakoztak a Dunán.

1870-ben 72 malom lapátkerekét hajtotta a Duna.

A malomtulajdonosok, de a bérlők jövedelme is többszöröse volt más mesterségeket űző iparosokénak. A molnárok a község tehetősebb rétegét képezték.

Adózás szempontjából 7 osztályba sorolták őket aszerint, hogy pataki-, dunai-, száraz- vagy szélmalommal rendelkeztek, illetve, hogy a malom negyed-, fél- vagy egész éven át működött. Az adóztatásnál figyelembe vették azt is, az illető molnárnak hány malma volt, illetve egyedül dolgozott-e, vagy segédekkel.

A kedvezőtlen gazdasági viszonyok velejárójaként a kultúra területén hosszú időn át nem volt előrehaladás, a tudás továbbra is a kiváltságosok monopóliumát képezte.

Fejér megyében 62 községnek egyáltalán nem volt iskolája, 64 községben pedig az iskolaépület használhatatlan volt. Eötvös ezt az állapotot olyannyira elszomorítónak ítélte meg, hogy így vélekedett: „a napnak legalább felét az ilyen iskolában töltő gyermek sokkal nagyobb kárt szenved, testi fejlődésében, s egészségében, mint amennyi hasznot nyer a tanítás által.”

A népiskolai oktatás helyzetéről szóló jelentés szerint „az egy óra alatt elemésztett levegőben fél napig kell 150—200 gyermeket egy tanítónak tanítania: hogy ilyen körülmények között a tanításnak maradandó sikere nem lehet, és hogy az egész iskoláztatás nagyobb részben haszontalan, ez kétséget nem szenved.”